ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI: https://doi.org/10.33930/cw.2024.5(1-2)-1
УДК 94:327(477:476)«1648»

© *БОРИСЕНКО Володимир*
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та етнології України Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, вул. Освіти, 6, м. Київ, Україна, 03037 (v.y.borysenko@npu.edu.ua)

© *BORYSENKO Volodymyr*
Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of History and Ethnology of Ukraine of the Dragomanov Ukrainian State University, Osvity str., 6, Kyiv, Ukraine, 03037 (v.y.borysenko@npu.edu.ua)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2468-4203

© *БОРИСЕНКО Мирослав*
доктор історичних наук, професор кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01601 (knush.ethnology@gmail.com)

© *BORYSENKO Myroslav*
Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ethnology and Local History of Taras Shevchenko Kyiv National University, Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine, 01601 (knush.ethnology@gmail.com)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2866-7507

Цитування: Борисенко В., Борисенко М. Білорусь у планах і діях гетьмана Богдана Хмельницького. *Світ Кліо.* 2024. Вип. 5 (№ 1-2). С. 7-18. https://doi.org/10.33930/cw.2024.5(1-2)-1

БІЛОРУСЬ У ПЛАНАХ І ДІЯХ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В 1648 РОЦІ

Анотація. ***Мета статті –*** *визначити місце Білорусі в геополітиці гетьмана Богдана Хмельницького в революційному 1648 році.* ***Методологію*** *дослідження визначають принципи науковості, історизму, об'єктивності, системності та комплексності, методи аналізу, синтезу, хронології й історичної конфліктології.* ***Наукова новизна*** *отриманих результатів полягає в тому, що вперше в історіографії розкрито недостатньо досліджену в попередніх наукових працях проблему діяльності гетьмана Богдана Хмельницького із залучення православного*

населення Білорусі до визвольної боротьби України проти Польщі в 1648 р. Виявлені, проаналізовані, систематизовані й науково оцінені нові відомості, що поглиблюють традиційні уявлення про цю маловідому сторінку вітчизняної історії. Уведення в науковий обіг результатів дослідження сприятиме науковому осмисленню особливостей початку Національної революції в Україні. ***Висновки.*** *У політиці щодо Білорусі гетьман Богдан Хмельницький ураховував історичний досвід національного державотворення русів-українців періоду Київської Русі й наступних часів. З початком Національної революції в Україні у 1648 р. Хмельницькому тонкими політичними ходами вдалося утримати Литву від війни з Україною, що дало змогу українцям отримати видатні перемоги над Польщею і створити нову Українську державу республіканського типу. Негласно український гетьман підтримав повстанський рух православного населення Білорусі проти польсько-шляхетського панування. Унаслідок спільних дій козацьких полків і повстанських загонів білорусів значна частина Білорусі на зиму 1648 р. опинилася під контролем Української держави. Гетьманське правління претендувало на всю Білорусь, що викликало початок конфронтації з Литвою, розвитку якого Хмельницький усіляко намагався уникнути.*

Ключові слова: *Білорусь, білоруси, Богдан Хмельницький, визвольна боротьба, Литва, Україна, Януш Радзівіл.*

BELARUS IN THE PLANS AND ACTIONS OF HETMAN BOHDAN KHMELNYTSKYI IN 1648

Abstract. ***The purpose of the article is*** *to determine the place of Belarus in the geopolitics of Hetman Bohdan Khmelnytskyi during the revolutionary year of 1648.* ***The methodology of research*** *is determined by the principles of scientificity, historicism, objectivity, systematicity and complexity, methods of analysis, synthesis, chronology and historical conflictology.* ***The scientific novelty.*** *The obtained results have revealed the problem of Hetman Bohdan Khmelnytskyi's activities in attracting the Orthodox population of Belarus to the liberation struggle of Ukraine against Poland in 1648, which was not sufficiently investigated in previous scientific works. New data were discovered, analyzed, systematized and scientifically evaluated, deepening traditional ideas about this little-known page of national history. The introduction of research results into scientific circulation will contribute to understanding of the peculiarities of the beginning of the National Revolution in Ukraine.* ***Conclusions.*** *The historical experience of the national state-building of Russian-Ukrainians during the period of Kyivan Rus and subsequent times was taken into account by hetman Bohdan Khmelnytskyi in his policy regarding Belarus. With the beginning of the National Revolution in Ukraine in 1648, Khmelnytskyi managed to keep Lithuania from war with Ukraine by subtle political moves, which allowed Ukrainians to win outstanding victories over Poland and create a new republican Ukrainian state. Secretly, the Ukrainian hetman supported the insurgent movement of the Orthodox population of Belarus against the Polish-noble rule. As a result of the joint actions of Cossack regiments and Belarusian rebel units, a large part of Belarus came under the control of the Ukrainian state in the winter of 1648. Hetman's rule claimed all of Belarus, which caused the beginning of a confrontation with Lithuania, the development of which Khmelnytsky tried to avoid in every way.*

Keywords*: Belarus, Belarusians, Bohdan Khmelnytskyi, liberation struggle, Lithuania, Ukraine, Janusz Radziwil.*

Постановка проблеми. Українська національна революція XVII ст. стала визначальним етапом наступної історії України. Її було спрямовано проти польсько-шляхетського панування над українським народом, яке на середину XVII ст. значно посилилося і набрало загрозливих форм для його національного існування. І тільки вибух народного гніву в 1648 р. урятував український народ від ополячення й остаточного зникнення як нації.

1648 р. повстала Україна домоглася колосальних результатів. Вони стали можливими не лише завдяки масовому героїзму народних мас, але й умілому керівництву армійського командування і дипломатичній діяльності уряду гетьмана Богдана Хмельницького. Одним із видатних досягнень гетьманської адміністрації стала нейтралізація Литви у війні з Польщею. Одночасно Із миролюбними пропозиціями про мир і подальше політичне зближення литовському гетьманові Янушу Радзівілу Б. Хмельницький розгорнув таємну діяльність із залучення на бік України православного населення Білорусі, яке зазнавало тих самих злигоднів і переслідувань, що й українці. Для цього вживали різноманітні методи і способи, що в кінцевому підсумку позитивно спрацювали на користь політичних планів українського гетьмана.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Обрана нами проблема має певний історіографічний набуток. У своїх працях її досліджували такі українські автори, як Омелян Терлецький (Терлецький, 1896: 1-30), Михайло Грушевський (Грушевський, 1995), Федір Шевченко (Шевченко, 1995: 94-108), Віктор Горобець (Горобець, 1998), Володимир Борисенко (Борисенко, 1996), Валерій Степанков і Валерій Смолій (Смолій, Степанков, 2009; Степанков, 1994: 15-19), Віктор Брехуненко (Брехуненко, 2014), Юрій Мицик (Мицик, 2018). Із білоруських – Лаврентій Абецедарський (Абецедарський, 1978], Геннадій Саганович (Сагановіч, 1995); польських – Януш Качмарчик (Качмарчик, 1998); російських – Тетяна Таїрова-Яковлєва (Таирова-Яковлева, 2017). Загалом проблему місця Білорусі в планах і діях гетьмана Б. Хмельницького проаналізовано неповно та фрагментарно, у контексті подій після 1654 р., тоді як наукова проблема має широку архівну та друковану бази, що дає змогу її розкрити з належною повнотою.

Мета і завдання дослідження полягають у комплексному висвітленні, на основі доступного фактичного матеріалу й досягнень попередників, планів і дій гетьмана Богдана Хмельницького із залучення Білорусі до визвольної боротьби України проти Польщі. При цьому поставлено завдання з’ясувати роль історичного досвіду в планах Б. Хмельницького у вирішенні долі Білорусі, закцентувати на переконливості пропозицій українського гетьмана лідерові литовських протестантів Янушу Радзівілу про мир між державами, розкрити практичні дії гетьманського правління в Білорусі та ставлення до них самих білорусів, встановити особливості визвольного руху православного населення Білорусі, визначити ефективність білоруської політики Б. Хмельницького в 1648 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1648 р. в Україні почалася Національна революція під гаслом «за віру православну» всієї «русі», під якою мали на увазі православне населення України і Білорусі у складі Речі Посполитої та під омофором Київської православної митрополії. Разом з релігійним Українська революція набрала національно-визвольного, державотворчого і соціально-економічного характерів, про що наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. уперше заявили у своїх наукових працях окремі українські історики, зокрема співавтор цієї статті (Борисенко, 1993: 47-50) та наш колега Валерій Степанков (Степанков, 1994: 15-19). У ній узяли участь усі стани українського суспільства, переслідуючи при цьому суто власні інтереси. Ударною силою революції стало реєстрове і самовільне козацтво. Рушійною силою виступали багатомільйонні маси селянства і міщанства, які найбільше страждали від непосильного соціального гніту і національно-релігійних переслідувань. Визвольна боротьба українців була спрямована проти польсько-шляхетського режиму і денаціоналізації українського народу, що на середину XVII ст. набрали загрозливих масштабів для його національного існування. Це добре розуміла національно свідома українська еліта, про що свідчить і вірш про Б. Хмельницького літописця Григорія Грабянки (Літопис…, 1992: 13):

Оце Богдан Хмельницький намальований
Воїн руський славний, так і неподоланий.
Завдяки йому Україна на ноги стала,
Бо у ярмі лядському ледве не сконала.

Починаючи Українську національну революцію, Хмельницький розраховував на підтримку всіх православних сил Речі Посполитої як в Україні, так і в Білорусі та Польщі. На це вказують усі подальші дії вождя революційних мас України. У своїх планах на створення нової Української держави в якнайширших географічних межах Б. Хмельницький спирався на державотворчу традицію русів-українців Київської Русі та пізніших часів. Стосовно можливого союзу з Литвою, то тут для гетьмана був приклад історичної пам’яті про поєднання династичної боротьби литовського князя Свидригайла з польським королем Ягайлом за осібну владу і визвольних дій руських князів Поділля та Волині, унаслідок чого з’явилося та пять років (1430-1435) існувало незалежне від Польщі «Велике Княжіння Руське». І королю Ягайлу тільки військовою силою вдалося його ліквідувати (Борисенко, 1996: 100). Таку функцію історичного минулого в діяльності Б. Хмельницького почав науково розвивати ще наприкінці минулого століття професор Федір Шевченко (Шевченко, 1995: 94-108).

Важливе місце в геополітичних планах українського гетьмана посідала ідея залучення на свій бік «некоронованого короля Литви», лідера литовських дисидентів, гетьмана Януша Радзівіла, зацікавленого в приході до влади в Речі Посполитій короля не-католика, протестанта (Горобець,

1998: 11). Тому він без вагань підтримав його кандидатуру в особі трансильванського князя Юрія І Ракоці. Справа ускладнювалася тим, що у складі Великого Князівства Литовського перебувала Білорусь, православне населення якої було потенційним союзником революційної України.

Власне бачення місця Білорусі у планах Хмельницький тривалий час усіляко маскував. І тільки в березні 1649 р. виклав його в розмові з царським послом Григорієм Унковським так: «в которой стороне Запорозское Войско и вся Белая Русь будет, та сторона сильна всем неприятелям будет … будет они без измены хотят с нами мир имети, и они б мир с нами учинили на том, что им, ляхом и литве, до нас, Запорозского Войска и до Белой Руси, дела нет. И уступили бы мне и Войску Запорозскому всей Белой Руси по тем границам, как владели благочестивые, великие князи, а мы в подданстве и в неволи быти у них не хотим» (Воссоединение…, 1953: 152, 154).

З початком революції Хмельницький уникав силового підкорення Білорусі, позаяк це означало неминучу війну з Великим Князівством Литовським. Щоб не допустити її агресії в Україну Хмельницький вирішив таємно підняти повстання православного населення Білорусі проти польсько-шляхетського режиму. Тим більше, що під впливом перших перемог козацтва на Жовтих Водах і під Корсунем у травні, а можливо й раніше, білоруси самі піднялися на визвольну боротьбу проти поневолювачів. Окремі селянські повстання відбулися в білоруському прикордонні з Україною, що спричинило сильне занепокоєння урядових кіл Речі Посполитої. 26 травня н. с. у Варшаві відбулося скликане канцлером Єжи Оссолінським спеціальне засідання сенаторів і шляхти, яке ухвалило рішення щодо організації придушення повстанського руху в державі. Його окремий пункт зобов'язував Литву направити війська в Україну на допомогу польській армії (Качмарчик, 1998: 62). Загроза Війську Запорозькому з півночі посилювалася. Водночас Радзівіли активно долучилися до спроби польської дипломатії розірвати воєнний союз козаків з татарами і схилити сусідні країни до війни з ними. Особливу увагу приділяли Туреччині, на яку намагалися тиснути через Францію. Крім відповідних дій примаса Матвія Лубенського, литовський канцлер Альбрехт Станіслав Радзівіл (молодший брат Януша Радзівіла) звернувся до керівника французького посольства у Варшаві з настійливим проханням, щоб той радив своєму уряду «схилити турка, аби наказав татарам повернутися до себе», що той і обіцяв зробити (Качмарчик, 1998: 68).

Налаштованість литовських магнатів на силове придушення повстанського руху в Білорусі в самому його зародку сильно турбувала українського гетьмана. На початку червня 1648 р. він направив до Литви спеціальне посольство, яке мало застерегти її уряд від втручань в українські справи з попередженням про жорстокі покарання, якщо воно станеться. Разом із цим Хмельницький, перебуваючи в Білій Церкві,

розробляв стратегію поширення повстанського руху і на білоруські землі як один із засобів убезпечити Україну від можливої агресії.

Досить швидко повстанський рух поширився на Чернігівщину. Безпосереднім приводом до антипольського повстання в ній стали відомості про перші воєнні успіхи народних мас України й втеча князя Яреми Вишневецького з військом і масою польської та української шляхти із сім'ями й майном з Лівобережної України наприкінці травня 1648 р. Відступаючи рухалися на Північ, до Білорусі, з її на той час досить стабільною владою і спокійною обстановкою. Їх переслідували численні загони лівобережних повстанців, громлячи відсталі частини та відбираючи в них усе цінне. Залишивши Чернігів, Я. Вишневецький на початку червня переправився під Лоєвом на правий берег Дніпра й попрямував углиб Правобережної України. А вся Чернігівщина до середини червня вже палала в народних повстаннях. Чернігівські міщани здали місто повстанцям, а перелякана шляхта замкнулася в міському замку й оборонялася з кінця травня до кінця липня, аж поки напівмертва від голоду не капітулювала перед розлюченими повстанцями. Це не врятувало її від масової розправи, під час якої до 2,000 шляхтичів з їхніми сім'ями трагічно загинули під шаблями переможців.

Із Чернігівського полку повстанський рух перекинувся на білоруське Подніпров'я. Повстали жителі Лоєва та інших близьких до нього міст по Дніпру і Сожі, через що повстання набрало масового характеру. Для керування ним Хмельницький на початку червня направив чільних діячів Української національної революції чернігівського полковника Мартина Небабу і переяславського полковника Петра Головацького, які мали діяти в північно-західному і північно-східному напрямках. Козацький полк Небаби очолив повстання білорусів у районі Мозирщини по р. Прип'ять, а Головацького – Гомельщини по р. Сожі. До кінця червня козаки і білоруські повстанці оволоділи Мозирем, Гомелем та іншими південно-східними білоруськими містами, тим самим створивши плацдарм для наступу в глиб Білорусі.

Антипольський повстанський рух захопив і Сіверщину, здавна пов'язану з корінною Україною етнічними та іншими зв'язками (Грушевський, 1995: 29). З відступом Яреми Вишневецького на Новгород-Сіверщині з більшістю її українського населення наприкінці травня – перших числах червня почалися повстання проти польської шляхти. Головною силою в них стали місцеві православні селяни і міщани, які найбільше страждали від непосильного соціального гніту й релігійних переслідувань. Особливо активно діяли повстанці під повітовим центром Новгородом-Сіверським та в його сільській окрузі, кількість яких постійно збільшувалася завдяки припливу добровольців з навколишніх місцевостей. Спроба стародубського підстарости придушити повстання наштовхнулася на рішучий спротив місцевих «служилих людей», більшість з яких співчувала повстанцям. До того ж, і в Стародубщині починалися антиурядові хвилювання, контроль за якими потребував значної військової

сили. А тим часом загони повстанців підійшли до Новгорода-Сіверського й почали його облогу. У ній безпосередню участь узяло щонайменше 300 повстанців, які таємно контактували з гарнізоном міста й умовляли його капітулювати. 7 червня захисники Новгорода-Сіверського здали міську фортецю повстанцям, приєднавшись до них (Акты…, 1861: 218).

Після цього повстання з Новгород-Сіверщини перекинулося до верхньої Сіверщини, зокрема Стародубщини, заселеної здебільшого білорусами і частково українцями та московитами. У Білорусі повстання відбувалися під гаслом боротьби проти польського панства, за православну віру, козацьку волю і свою владу. Це виражалося в покозаченні селян, тобто відмовах коритися владі, сплачувати податки і розгромах панських садиб. Повстання охопило насамперед найбідніші кола населення і відзначалося масовістю. З цього приводу сєвський воєвода писав московському царю в середині червня 1648 р., що литовські міщани (маються на увазі білоруси – *Авт*.), їхні близькі родичі, а також працівники з місцевих буд та інших підприємств ідуть до козаків, об'єднуються з ними і збираються в окремі купи (Воссоединение… 1953: 48). У тому ж місяці вже путивльський воєвода відзначав, що багато «литовських мужиків» збираються в окремі загони і йдуть об'єднуватися з «такими ж самовільними козаками» (Воссоединение…, 1953:24).

Повстання на Стародубщині посилилися після прибуття сюди приблизно 2,000 повстанців з Новгород-Сіверщини. Спільними зусиллями повстанці встановили контроль над багатьма містами, зокрема Клинцями, Кістрою, Почепом, Погаром (Воссоединение…, 1953: 52-53). До середини червня під їхніми ударами впав Стародуб, але після відкликання козацьких полків Б. Хмельницьким із Білорусі в липні поляки тимчасово відновили над ним свою владу (Акты…, 1861: 225-228). Боротьба за Стародуб між козацько-білоруськими загонами і литовсько-польською адміністрацією продовжувалася й надалі з перемінним успіхом. Під кінець липня Стародуб уже був у руках покозачених білоруських повстанців (Грушевський, 1995: 34).

Розрізнені повстанські загони діяли і в інших місцях південно-східної Білорусі. За даними польського дослідника Я. Качмарчика, на початок липня у Великому князівстві Литовському нараховували щонайменше 12,000 повстанців (Качмарчик, 1998: 72-73). Але є відомості й про більшу їх кількість. Ведучи тяжкі бої під Старокостянтиновом, Б. Хмельницький не випускав із поля зору події в Білорусі. Він наказав командирам козацьких залог у Сосниці, Новгороді-Сіверському, Стародубі та Почепі уважно стежити за діями литовського гетьмана Я. Радзівіла й повідомляти йому про них для відповідного реагування (Смолій, Степанков, 2009: 176).

Крім Новгород-Сіверщини й Стародубщини, у липні активізувався повстанський рух міщан і селян східної Прип'ятщині. На Мозирщині вони створили повстанський загін чисельністю 400 осіб на чолі з полковником Іваном Столяром, який вигнав місцеву адміністрацію, погромив маєтки

шляхти й узяв владу у свої руки. Загін був озброєний рушницями з недостатньою кількістю пороху, частково рогатинами та іншою ручною зброєю. Повстанці мали й захоплені у містах гармати, але мусили віддати їх козакам з України. Щоб посилити боєздатність загону полковник І. Столяр організував закупівлю пороху й свинцю для куль у сусідніх містах, успішно агітував білорусів приєднуватися до нього. Поваливши місцеву владу, повстанці оголосили себе козаками, вільними від усіх податків і панщини.

Загін І. Столяра мав окрему кінну хоругву під командуванням хорунжого Седляра, набрану винятково з мозирських міщан. Седляр підтримував безпосередній зв'язок із гетьманом Б. Хмельницьким, мав від нього письмовий дозвіл на набір добровольців і наказ підпорядковуватися гетьману Костирському та захищати Мозир і тракт через нього від польсько-литовських військ.

Центром повстанського руху в білоруському Подніпров'ї стала Рєчиця з її сільською округою. Місцеві селяни оголошували себе козаками, бралися за зброю і громили садиби литовської та польської шляхти в Лоєві, Мозирі та їхніх сільських округах. Зазнали розгрому і маєтності Альбрехта Станіслава Радзівіла (Архив…, 1914: 435). Загальна кількість повстанців у цій місцевості наближалася до 3,000 осіб, озброєних тільки ручною зброєю. Загальне командування над повсталими здійснював Кемка, який призначив полковником вихідця з Чернігова Покусина. Сам Кемка особисто їздив до Хмельницького за вказівками й отримав від нього наказ не наступати на Литву, а захищати Рєчицю, Мозир «від ляхів». Під його командуванням повстанці взяли Бабурин, Чаплі та інші міста і села Прип'ятщини й Подніпров'я (Документы об освободительной войне… 1965: 105). Це була серйозна військова сила для стримування агресії Литви проти України, де почалася активна підготовка до вирішальних боїв із польською армією. У липні 1648 р. повстанці контролювали значну частину східної Прип'ятщини і близького до України Придніпров'я з містами Валашевичі, Петриковці, Мозир, Бабин, Турів, Лоєв тощо (Документы об освободительной войне…, 1965: 105).

В останніх числах липня Б. Хмельницький наказав козацьким полковникам і вождям повстанців у Білорусі наступати в напрямку власне Литви. Разом з тим, гетьман окремим універсалом від 17(27) липня наказував «усім козакам, щоб в маєтностях сенаторів Великого князівства Литовського, панів наших милостивих, від Війська Запорозького, тобто від козаків, жодної кривди не чинилося…» (Документы Богдана Хмельницкого…, 1961: 58). Для України вкрай необхідним був мир з Литвою, але ситуація часто розвивалася поза волею гетьмана.

Після липневого наказу Б. Хмельницького визвольний рух у Білорусі в серпні-вересні набрав наступального характеру. Це стало помітним, коли в район Рєчиці прибули послані гетьманом полковники Григорій Бут і Филон Гаркуша. Обидва вони мали гетьманські універсали на набір добровольців і план подальших дій, що дало позитивний результат у розгортанні повстання. Щодо цього французький посол у Польщі Людовік Арпайон у

вересні 1648 р., серед іншого повідомляв свій уряд про те, що «греки (так названо православне населення Білорусі – *Авт.*) Литви» створили великий повстанський загін, справитися з яким князь Я. Радзівіл не міг своїми силами, що його дуже турбувало (Виговський, 1986: 111). Польща ж не могла подати йому воєнної допомоги, бо її армія після поразки під Пилявцями панічно відступала, а селянсько-козацька армія підходила до Львова з перспективою дальшого наступу на Варшаву.

Про дальший розвиток повстання свідчить допит поляками захоплених у полон кількох козаків. Хоча в документах він датований 8 жовтня 1648 р., але, на нашу думку, це неправильна дата, тому що в документі є дані і за пізніший період. Згідно з вирваними під тортурами показаннями полоненого Пилипа Федорка, полковники Бут і Гаркуша командували 15 хоругвами кожен. Одна хоругва нараховувала 500 осіб, а загальна кількість повстанців у всіх 30 хоругвах доходила до 15,000. Це була потужна військова сила, протистояти якій Литва не мала змоги. Козаки і покозачені білоруські селяни мали холодну зброю і невелику кількість мушкетів, для яких закупили 3 діжки пороху по «пів-левка» за фунт.

За розробленим планом війська полковників Бута і Гаркуші наприкінці серпня – на початку вересня з району Рєчиця – Мозирщина перейшли в наступ углиб Білорусі. Кінцевим пунктом наступу було місто Бобруйськ – важливий адміністративний і економічний центр краю. Наступ вівся двома колонами по берегах р. Березина, під час якого було визволено значну територію Мінського воєводства разом із Бобруйськом. Розвиваючи успіх, полковники повели наступ на містечко Березин що належало Альбрехту Станіславу Радзівілу. Попереду рухався авангардний полк сотника Тріски загальною чисельність понад 1,000 осіб. Під час боїв до нього приєдналися загони повстанців Маречка Глозовника, сотника Приданека, отаманів Фиська, Рижовця, якогось золотаря та інших ватажків повсталих білорусів. 29 листопада передові загони полковника Гаркуші зайняли місто Ігумень, а 6 грудня в нього ввійшли і повстанці та козаки полковника Бута (Документы об освободительной войне…, 1965: 163-164). Від Березини Бут повів свої війська до Дніпра й незабаром оволодів стратегічним центром у Подніпров'ї – містом Старий Бихів. Це відкривало, як спостеріг професор Юрій Мицик, перспективу успішного наступу на Вітебське воєводство з наступним виходом до литовської столиці Вільно зі сходу (Мицик, 2018: 192).

Успішно діяли повстанці по узбежжю Прип'яті з Мозирщини на захід за участі частини козаків Чернігівського полку. Жителі місцевих міст усіляко підтримували повстанців і переходили на їхній бік. Під впливом цього наступу, а також успіху української армії під Львовом у жовтні повстали міщани Пінська, головного адміністративно-військового центру всієї Прип'ятщини. Оволодівши містом, повстанці звільнили плацдарм для наступу на Брест, а також Новогрудське та Мінське воєводства, тим самим створивши загрозу владі Литви в Західній Білорусі. Скориставшись

зайнятістю головних сил Української армії на польському фронті, гетьман Я. Разивілл наприкінці жовтня перейшов у наступ проти козаків і білоруських повстанців. Наприкінці жовтня литовський полк Григорія Мирського зламав відчайдушний опір пінських міщан, захопив місто і майже повністю спалив його (Таирова-Яковлєва, 2017: 187-188). Це був важливий, але лише частковий успіх Литви в Білорусі. Більша її частина перебувала під контролем Гетьманщини, що добре розумів Хмельницький.

Переживаючи ейфорію від величезних успіхів, Б. Хмельницький 28 листопада 1648 р. пише листа турецькому султанові Мехмеду IV (1648-1687), у якому повідомляє про визволення усіх етнічних українських земель по Віслу і серед них називає Білу Русь. Головним у листі була його готовність за невеликої підтримки турків заволодіти й рештою Польського королівства та Литви (Качмарчик, 1998: 120-121). Цим самим гетьман ніби підштовхував султана до реалізації стратегічної мети Туреччини з ліквідації Речі Посполитої як однієї з перешкод на шляху завоювання Європи.

Висновки. У політиці щодо Білорусі гетьман Богдан Хмельницький враховував історичний досвід національного державотворення русів-українців періоду Київської Русі й наступних часів. З початком Національної революції в Україні у 1648 р. Хмельницькому тонкими політичними ходами вдалося утримати Литву від війни з Україною, що дало змогу українцям отримати видатні перемоги над Польщею і створити нову Українську державу республіканського типу. Негласно український гетьман підтримав повстанський рух православного населення Білорусі проти польсько-шляхетського панування. Унаслідок спільних дій козацьких полків і повстанських загонів білорусів значна частина Білорусі на зиму 1648 р. опинилася під контролем Української держави. Гетьманське правління претендувало на всю Білорусь, що спричинило початок конфронтації з Литвою, розвитку якого Б. Хмельницький усіляко намагався уникнути.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абецедарский Л. С. *Белоруссия и Россия: Очерки русско-белорусских связей второй половины XVI-XVII вв.* Минск: Выш. школа, 1978. 255 с.

2. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России.* Т. 3. Санкт-Петербург, 1871.

3. *Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов* [в 35 тт.]. Ч. 3: [Акты о гайдамаках (1700-1768)]. Т. IV: Акты относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. Киев, 1914.

4. Борисенко В. Початок війни чи революція? (До постановки проблеми). *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: матеріали Третіх Всеукраїнський читань*. Київ-Черкаси, 1993. С. 47-50.

5. Борисенко В. *Курс української історії.* Київ: Либідь, 1996. 616 с.

6. Брехуненко В. *Східна брама Європи.* Київ: Темпора, 2014. 504.

7. Виговський І. І. Донесення посла Франції з Польщі за 1848-1649 рр. як джерело з історії визвольної війни під керівництвом Богдана Хмельницького.

Феодалізм: Економіка. Класова боротьба. Культура. Київ: Вид-во Наукова думка.1986. С. 106-115.

8. *Воссоединение Украины с Россией: Док. и материалы*, в 3 т. Т. 2: 1648–1651 / АН СССР. Институт истории; АН УССР. Институт истории; Редкол.: П. П. Гудзенко и др. Москва: Изд-во АН СССР, 1953.

9. Горобець В. *Білорусь козацька.* Київ: Ін-т історії АН України, 1998. 97 с.

10. Грушевський М. *Історія України – Руси: в 11 т., 12 кн.* / ред. кол.: П. С. Сохань (голова) та ін.; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археогр. та джерелозн. ім. М. С. Грушевського, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, Т. VIII. Ч. 3: Хмельниччина в розцвіті (1648–1650), 1995. 289 с.

11. *Документи Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.)* / відп. ред. Ф. П. Шевченко, упоряд. І. П. Крип'якевич; Акад. наук УРСР, Ін-т сусп. наук. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 738 с.

12. *Документы об освободительной войне украинского народа. 1648–1654* / сост. А. З. Барабой, И. Л. Бутич, А. Н. Катренко, Е. С. Компан. Киев, 1965. 828 с.

13. Качмарчик Я. *Богдан Хмельницький.* Перемишль-Львів, 1998. 326 с.

14. *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки* / Пер. зі староукр. Київ: Тов-во «Знання» України, 1992. 192 с.

15. Мицик Ю. *Студії з історії Білорусі.* Київ: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2018. 456 с.

16. Сагановіч Г. *Невядомая вайна: 1654-1667 гг.* Минск: Навука і тэхніка, 1995. 144 с.

17. Смолій В, Степанков В. *Богдан Хмельницький.* Київ: Темпора, 2009. 679 с.

18. Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст.: проблема хронологічних рамок. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: матеріали Четвертих Всеукраїнських історичних читань* / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Черкаський держ. пед. ін-т. Київ, 1994. С. 15-19.

19. Таирова-Яковлєва Т. *Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской рады (1654-1658)*. Киев: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2017. 319 с.

20. Терлецький О. Козаки на Білій Русі в роках 1654-1656. *Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка.* Львів, 1896. Т. 14. С. 1-30.

21. Шевченко Ф. Історичне минуле у сприйнятті Богдана Хмельницького. *Доба Богдана Хмельницького.* Київ: Ін-т історії АН України, 1995. С. 94-108

REFERENCES

Abetsedarskiy, L., 1978. *Belorussiya i Rossiya: Ocherki russko-belorusskikh svyazey vtoroy poloviny XVI-XVII vv*. Minsk. [in Russian].

Akty, otnosyashchiyesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii, 1861. (Vol. 3). Sankt-Peterburg. [in Russian].

Arkhiv Yugo-zapadnoy Rossii, izdavayemyy Vremennoy komissiyey dlya razbora drevnikh aktov, 1914. Part 3: [Akty o gaydamakakh (1700-1768)]. Vol. IV: Akty otnosyashchiyesya k epokhe Bogdana Khmel'nitskogo. Kiev. [in Russian].

Baraboy, A., Butich, I., Katrenko, Kompan Ye. (Comps.), 1965. *Dokumenty ob osvoboditel'noy voyne ukrainskogo naroda. 1648–1654*. Kyiv. [in Russian].

Borysenko, V., 1993. Pochatok viyny chy revolyutsiya? (Do postanovky problemy) Abstracts of Papers: *Ukrayins'ka kozats'ka derzhava: vytoky ta shlyakhy istorychnoho*

rozvytku: materialy Tretikh Vseukrayins'kyy chytan'. Kyiv-Cherkasy (pp. 47-50). [in Ukrainian].

Borysenko, V., 1996. *Kurs ukrayins'koyi istoriyi*. Kyiv. [in Ukrainian].

Brekhunenko, V., 2014. *Skhidna brama Yevropy*. Kyiv. [in Ukrainian].

Horobets', V., 1998. *Bilorus' kozats'ka.* Kyiv. [in Ukrainian].

Horobets', V., 1998. Ukrayins'ko-rosiys'ki zmahannya za Bilorus' (1658-1659). *Natsional'no-vyzvol'na viyna ukrayins'koho narodu seredyny XVII st.* Kyiv, 15-20. [in Ukrainian].

Gudzenko, P. (Ed.), 1953. *Vossoyedineniye Ukrainy s Rossiyey: Dok. i materialy. Vol. 2: 1648–1651.* Moskva. [in Russian].

Horobets', V., 2007. *"Volymo tsarya skhidnoho…"*. Kyiv. [in Ukrainian].

Hrushevs'kyy, M., 1995. *Istoriya Ukrayiny-Rusy. Vol. 8. Khmel'nychchyna v roztsviti (1648-1650)*. Kyiv. [in Ukrainian].

Kachmarchyk, Ya., 1998. *Bohdan Khmel'nyts'kyy.* Peremyshl'-L'viv. [in Ukrainian].

Litopys hadyats'koho polkovnyka Hryhoriya Hrabyanky, 1992. Kyiv. [in Ukrainian].

Mytsyk, Yu., 2018. *Studiyi z istoriyi Bilorusi.* Kyiv. [in Ukrainian].

Sahanovič, H., 1995. *Nieviadomaja vajna: 1654-1667.* Minsk. [in Belarusian].

Smoliy, V., Stepankov, V., 2009. *Bohdan Khmel'nyts'kyy*. Kyiv. [in Ukrainian].

Stepankov, V. S., 1994. Ukrayins'ka natsional'na revolyutsiya XVII st.: problema khronolohichnykh ramok. Abstracts of Papers: *Ukrayins'ka kozats'ka derzhava: vytoky ta shlyakhy istorychnoho rozvytku: materialy Tretikh Vseukrayins'kyy chytan'*. Kyiv-Cherkasy (pp. 15-19). [in Ukrainian].

Shevchenko, I., Kryp'yakevych, I. (Comps.), 1961. *Dokumenty Bohdana Khmel'nyts'koho*. (1648-1657 rr.). L'viv. [in Ukrainian].

Shevchenko, F., 1995. Istorychne mynulu u spryynyatti Bohdana Khmel'nyts'koho. *Doba Bohdana Khmel'nyts'koho,* 94-108.

Tairova-Yakovleva, T., 2017. *Inkorporatsiya: Rossiya i Ukraina posle Pereyaslavskoy rady (1654-1658).* Kiev. [in Russian].

Terlets'kyy, O., 1896. Kozaky na Biliy Rusi v rokakh 1654-1656. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Tarasa Shevchenka*, 14, 1-30. [in Ukrainian].

Vyhovs'kyy, I., 1986. Donesennya posla Frantsiyi z Pol'shchi za 1848-1649 rr. yak dzherelo z istoriyi vyzvol'noyi viyny pid kerivnytstvom Bohdana Khmel'nyts'koho. *Feodalizm: Ekonomika. Klasova borot'ba. Kul'tura*, 110-111. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії | Received 01.02.2024
Прорецензована | Reviewed 01.04.2024
Рекомендована до друку | Accepted 27.06.2024